

Slaptas lenkiškai kalbančių gyventojų tyrimas 1933–1934 m. Trakų, Alytaus ir Seinų apskrityse

Tautinių mažumų lojalumas senosiose Europos valstybėse buvo svarbus, todėl prievartinę asimiliaciją patyrė daugelis Europos atgimstančių tautų. Ne paslaptis, kad kiekvienos šalies nacionalistai siekė slopinti tautinius judėjimus, asimiliuoti mažumas. Po Pirmojo pasaulinio karo daug problemų ir konfliktų kilo, kai atsikūrusios ar naujai susikūrusios valstybės nesugebėjo preciziškai nustatyti valstybinių sienų pagal etnografines ribas. Daugelyje naujai susiformavusių valstybių atsiradus tautinėms mažumoms, kaip kad lietuviai Lenkijoje ir lenkai Lietuvoje, jos patyrė tam tikrų suvaržymų. Kadangi pats esu nagrinėjęs, kaip keitėsi lietuvių ir lenkų santykiai susidarant Lietuvos ir Lenkijos valstybėms¹, dėl vietos stokos tų klausimų nebekartosiu. Nesigilinsiu ir į Lietuvos bei Lenkijos santykių poveikį tautinėms mažumoms, apie tai nemažai darbų yra parašę lenkų ir lietuvių istorikai. Daugiau duomenų apie Trakų (Kaišiadorių) apskrities lenkakalbius gyventojus atsirado, kuomet istorikas Olijardas Lukoševičius Lietuvos centriniam valstybės archyve surado didelės apimties tyrimą, leidusį palyginti tuos duomenis su Alytaus ir Seinų apskričių analogiškų tyrimų duomenimis XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje.

Įdomiausia, kad pirmąjį lenkiškai kalbančių gyventojų lituanizacijos ir lojalumo tyrimą užsakė Lietuvos karinė vadovybė. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo II-ojo (informacijos) skyriaus viršininkas pulk. Juozas Lanskoronskis² 1933 m. lapkričio 2 d. išsiuntė anketas su Lenkija

¹ Eidintas Alfonsas, Lopata Raimundas *Valstybės atkūrimo istorijos*, Vilnius: MELC, 2020, p. 335–352, 422–456.

² J. Lanskoronskis (1893 m. Zasiškiai, Nemunėlio Radviliškio valsčius – 1980 m. Belgija) – karinis veikėjas. 1915 m. Peterburge baigė Istorijos ir filologijos institutą, 1916 m. – Pavlo karo mokyklą. 1917–1918 m. prisidėjo prie Rusijos kariuomenės lietuvių karinių dalinių organizavimo. 1919 m. grįžęs į Lietuvą įstojo į Lietuvos kariuomenę, kovojo su Raudonąja armija, bermontininkais ir Lenkijos daliniais. 1920–1922 m. Pirmosios brigados štabo viršininkas. 1922 m. baigė aukštuosius karininkų kursus, vėliau juose dėstė. 1922–1923 m. mokėsi Sen Siro aukštojoje karo mokykloje Prancūzijoje. 1925–1926 m. Vyriausiojo kariuomenės štabo Karo mokslo skyriaus viršininkas. 1926–1929 m. mokėsi Belgijos karo akademijoje. 1929 m. Generalinio štabo pulkininkas. 1930–1934 m. Vyriausiojo kariuomenės štabo 2-ojo (informacijos) skyriaus viršininkas. 1934–1937 m. VI

besiribojančių pasienio apskričių – Utenos, Ukmergės, Trakų (Kaišiadorių), Alytaus (prie jos pridėta Seinų (Lazdijų) apskritis), Marijampolės, Vilkaviškio – karo komendantams. Nežinia, kodėl tarp šių apskričių atskirai nepaminėta Zarasų apskritis. Kartu pridėjo klausimyną „Lenkų pasienio tyrimo reikalu“³, anketos įžangoje pabrėždamas:

Su pasigailėjimu tenka konstatuoti, kad beveik visa lenkų pasienio sritis tebėra gerokai sulenkėjusi. Toks reiškinys, be visokių kitų sumetimų ir valstybinio reikalo tautiškai kraštą stiprinti, sudaro rūpesčio ir išorinės apsaugos reikale. Kol pasienio sritis nėra perdėm lietuviška, krašto apsaugos organų darbas gali turėti didelių spragų ir praktinių sunkumų. Tie sunkumai gali būti įvairūs, pavyzdžiui, (...) sudaro abejojimų dėl visumos pasienio srities valstybingumo, (...) sudaro komplikacijų, konfliktui išitikus, sienos uždarymo reikale, (...) priešininkui karo metu į mūsų teritoriją įsiveržiant, jis gali rasti palankias sąlygas diversijos darbui (mūsų užnugario ardymui).

Remdamasis tokiais argumentais jis prašė surinkti kuo daugiau medžiagos apie gyventojų nuotaikas, lietuvybės platinimą, lietuvių kalbos mokėjimą ir pan.⁴

Pulk. J. Lanskoronskis (1 pav.) dar kartą 1933 m. gruodžio 2 d. raštu priminė apie lapkričio 2 d. siųstą anketą, papildęs, kad „susirūpinta mūsų administracijos linijos gyventojų lietuvinimo akcija“, ir prašė karo komendantų atsiųsti atsakymus iki gruodžio 20 d. bei toliau rinkti medžiagą, nes kariuomenės Vyriausiojo štabo valdybos II skyrius paruošė atitinkamą rytinės Lietuvos prie administracinės linijos gyventojų tyrimo planą, be to prašė įvertinti lietuvinimo darbų rezultatus ir toliau lietuvinimą varyti, įvertinti kariuomenės vaidmenį lietuvybės ugdymo darbe.

pėst. pulko vadas ir Klaipėdos įgulos viršininkas. Nuo 1937 m. Lietuvos karinis atašė Prancūzijoje ir Belgijoje. 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą į ją nebegrižo.

³ Viešojoje erdvėje Lietuvoje dėl teritorinio konflikto su Lenkija riba tarp valstybių vadinta administracijos linija ir atkakliai vengta vadinti siena. Iki 1928 m. lietuviai ją vadino demarkacijos linija. Dėl to, nors Lenkija buvo užėmusi Trakus, Kaišiadorių apskritis buvo vadinama Trakų, analogiškai Lazdijų apskritis vadinta Seinų apskritimi, nors Trakai ir Seinai buvo Lenkijos teritorijoje.

⁴ Klausimynas-anketa „Lenkų pasienio tyrimo reikalu“. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau tekste – LCVA), f. 500, antra pusė (toliau tekste – ap.) 1, b. 406, l. 492.

1 pav. Plk. J. Lanskoronskis.

Šaltinis: Autoriaus archyvas.

Vyr. štabo viršininkas įsakė į šį darbą įtraukti apskričių karo komendantus, nes jie yra arti vietos gyventojų, juos žino, medžiagos reikia surinkti kuo daugiau, padaryti studiją. Tam pravartu apsilankyti labiausiai sulenkėjusiuose valsčiuose, miesteliuose, kaimuose, pasikalbėti su pareigūnais, inteligentais, teiginius paremti statistiniais duomenimis: „Pavyzdžiui: nustatyti skaičiais, koks vaizdas gaunasi per paskutiniuosius 6–7 metus – kiek lenkuojančių yra pasidarę visai neabejotinai lietuviais, kiek svyruojančių, kiek visai nepalankių ir t. t.“ Prašyta priešvalstybiškai nusistačiusius asmenis įtraukti į atskirus sąrašus, o žinių rinkimo nenutraukti, be to, perspėta, kad tyrimas neturi iškilti į viešumą⁵.

Išsamią anketą 1933 m. pabaigoje Trakų (Kaišiadorių) apskrities karo komendantas Vladas Žutautas⁶ (2 pav.) išsiuntinėjo patikimiems asmenimis, jam gerai žinomiems apskrities pareigūnams, mokytojams, kunigams,

⁵ Ten pat, l. 491, 494 ir kt. Dokumento kopija taip pat yra LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 56.

⁶ V. Žutautas (1896 m. Joteikių k., Butkiškių par., Kauno gub. – žuvo 1941 m. gruodžio mėn. Sibire, Rešiotų 7-ame lageryje) – Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvis. Peterburge 1915 m. pašauktas į carinę kariuomenę. 1916 m. baigė Vilniaus karo mokyklą,

2 pav. Plk. lt. V. Žutautas apie 1921 m.

Šaltinis: Kaišiadorių muziejaus nuotrauka.

pašto viršininkams ir kt., prašydamas atsakyti į klausimus (žr. 1 priedą straipsnio pabaigoje). Respondentus jis pasirinko savo nuožiūra, selektyviai ir tik lietuvius. Pažymėtina, kad Alytaus ir Seinų apskrityse karo komendantai rėmėsi daugiausia policijos nuovadų viršininkų, saugumo, mokyklų inspektorius ir apskričių viršininkų atsakymais.

kuri tuo metu įsikūrė Poltavoje. Dalyvavo kovose prieš vokiečius Rumunijos fronte, sužeistas pateko į nelaisvę. 1919 m. pradžioje grįžo į gimtinę, tą pačių metų birželį dalyvavo kautynėse prieš bolševikus Lietuvos kariuomenės 2-ajame pulke. Už narsumą kautynėse prie Dauguvos apdovanotas I laipsnio Vyčio kryžiumi. 1919 m. spalį suteiktas vyr. leitenanto laipsnis. 1920 m. V. Žutautas perkeltas į II pėstininkų diviziono štabą. Dalyvavo kovose su lenkais. Baigė aukštuosius karininkų kursus (1922 m.) ir aštuonių klasių gimnaziją suaugusiesiems. 1929 m. paskiriamas Lietuvos karininkų Ramovės šeimininku, suteikiant pulkininko leitenanto laipsnį. 1933 m. paskirtas Trakų apskrities karo komendantu. 1940 m. birželio 29 d. plk. ltn. V. Žutautas perkeltas į Šiaulių apskritį kaip karinis viršininkas. 1941 m. kovo mėn. paleistas į atsargą. 1941 m. gegužės 31 d. suimtas NKVD.

Šiam tyrimui paskatą neabejotinai davė nauji reiškiniai vidaus politikoje ir tarptautiniai įvykiai. Adolfui Hitleriui 1933 m. sausį atėjus į valdžią, pagrindiniu Lietuvos vyriausybės vidaus reikalų rūpesčiu tapo suaktyvėjusi nacionalistinių ir nacionalsocialistinių vokiečių organizacijų veikla, nukreipta prieš Lietuvos suverenitetą ir lietuviškumą Klaipėdos krašte. Situacija autonomiją turinčiame regione prastėjo, centrinės valdžios įtaka krašte ignoruota, vokiškos organizacijos diktavo savo valią, lietuvių kalba buvo vartojama tik lietuviškuose kolektyvuose, vietos lietuvių vaikai rinkosi vokiškas mokyklas⁷. Nuo metų pradžios nacių valdomai Vokietijai aktyviai remiant antilietuvišką nacionalistų veiklą krašte, „vokiškąjį veiksni“ valstybės saugumui Lietuvoje imta suvokti kaip grėsmę, nes ilgus metus pavojingiausiu matytas tik „lenkiškasis veiksny“⁸. Darytina prielaida, kad tikriausia dėl to lenkiškai kalbančių gyventojų lojalumas tapo svarbiu kariuomenės vadovybei, kuri planavo ir jau buvo pradėjusi karinių dalinių perdislokavimą arčiau Klaipėdos krašto ir sienos su Vokietija.

Šio darbo tikslas, pasinaudojus unikalaus, kol kas vienintelio mums žinomo, tyrimo medžiaga nustatyti, ar pasienio srities lenkakalbiai gyventojai kėlė grėsmę Lietuvos saugumui, kokia institucija koordinavo gyventojų lietuvinimą ir kokias rekomendacijas dėl lenkiškai kalbančių gyventojų lojalumo ugdymo karo komendantai pateikė apibendrinimuose savo vadovybei.

Kaišiadorių karo komendanto surinkti duomenys

Trumpai aptarsime Trakų (su centru Kaišiadorių mieste), Alytaus ir Seinų (Lazdijų) apskrityse surinktus duomenis apie lenkų kalbos vartojimą, gyventojų lietuvinimą ir jų pilietinį apsisprendimą bei kariuomenės vaidmenį šiuose procesuose. Beje, anketoje „Mūsų su lenkais pasienio tyrimo reikal“⁸ vartojamas ne lenkų, o „lenkuojančių“ terminas, nes vietos gyventojai lenkai laikyti su laiku sulenkėjusiais lietuviais. Į anketos klausimus atsakė tik lietuviai, patys lenkai neklausinėti ne tik dėl slaptumo, bet ir, kaip rašoma dokumentuose, dėl to, kad nenorėta suerzinti vietos gyventojų.

⁷ Plačiau žr. Žostautaitė Petronėlė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939 m.*, Vilnius, 1992, p. 101–126.

⁸ LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 487.

Trakų karo komendantas plk. lt. V. Žutautas 1934 m. sausio 25 d. apibendrindamas surinktus duomenis nesirėmė kraštutiniais vertinimais ir nuomonėmis. Siunčiamos medžiagos lydraštyje gen. štabo valdybos II skyriaus viršininkui jis rašė, kad tarp respondentų „[...] nuomonių priešingumo beveik nėra. [...] Yra griežtų priešinių, bet aš palaikiau tą perdėtu dalyku ir parinkau vidurį“⁹. Taip komendantas pateikė subalansuotą vertinimą. Tyrimo suvestinėje pažymėta, kad Trakų apskrityje prie pat administracinės linijos su Lenkija 25 kilometrų ruože gyvena 7026 ūkininkai, iš jų oficialiai užsirašę lenkais – 17, gudais – 600, rusais – 105, žydais – 26, totoriais – 2. Visi gyventojai, išskyrus 2–3 be pilietybės – Lietuvos piliečiai. Iš visų paminėtų ūkininkų „griežtai lenkuojantieji ir beveik visai nevartoja lietuvių kalbos“ – apie 20 proc., Semeliškių valsčiuje lenkuojančių (kalbančių lenkiškai) yra apie 45 proc., Onušio valsčiuje lenkiškai kalbančiųjų – apie 40 proc., Aukštadvario valsčiuje – apie 60 proc.

Vietiniai bendrauja su kitoje administracinės linijos pusėje (Lenkijoje) esančiais gyventojais. Sulaikant pereinančiuosius administracinę liniją paskaičiuota, kad apie 50 proc. pereina liniją, kad pasimatytų su giminėmis, 30 proc. – kontrabandos tikslais, 20 proc. – kitais tikslais (šnipinėjimo, dokumentų ieškojimo, Lenkijos pusėje esančių žemių apdirbimo). Kontrabandininkai iš Lenkijos pusės neša avalynę, audinius, mezginius (batukai ten kainuoja 6–8 Lt, Lietuvoje – 12 Lt, skaros ten 2–3 Lt, Lietuvoje – 5 Lt). Iš Lietuvos pusės neša cukrų, sachariną, tabaką ir t. t. Kartais kontrabandininkai pravedinėja per sieną ne vietinius žmones, yra tokių, kurie eina per sieną tarsi iš azarto (lyg rungtyniaudami).

Lietuvos propagandai yra palankūs ekonominiai motyvai, nes Lenkijos pusėje gyventojai „be pinigų ir be darbo“, ten siaučia mokesčių anarchija („žmonės nežino kiek mokėti (nėra griežtų nuostatų), kada mokėti (nuolat reikalauja), už ką mokėti (už viską imama), kam mokėti (visi reikalauja)“). Ten brangesnė net druska, nors lenkai turi jos savo, bet neša iš Lietuvos, kaip ir tabaką (Lenkijoje gyventojams draudžiama jį auginti, todėl siūloma netgi organizuoti „mūsų kaimiško tabako“ eksportą).

⁹ V. Žutauto 1934 m. sausio 25 d. lydraštis. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 390. Anketos atsakymo trečias egzempliorius 1934 m. sausio 25 d. nusiųstas II pėstininkų divizijos vadui. Ten pat, l. 389.

Pirmaisiais mūsų nepriklausomybės metais lenkininkai stengėsi patraukti lenkuojančius gyventojus savo pusėn įvairiais viliojančiais pažadais ir grasinimais: „Lenkai užims Lietuvą ir lups litvomanams skūras“, arba „Greit ateis Pilsudskis ir pakeis tvarką“ ir t. t. Dabar toks metodas neturi pasisekimo. „Naujų argumentų agitacijai prieš Lietuvą lyg nesuranda.“ Kadangi krizės metu Lietuvoje ekonominė padėtis žymiai geresnė, gyvenantieji Lietuvos pusėje „lenkų tvarkos baidosi“. Yra susidariusi nuomonė, kad Lietuvos „medžiaginė būklė bent trigubai geresnė, lenkų kalba nepersekiojama, buvęs pasiilgimas Varšuvos dabar išgaravo“. Vietiniai nukentėjo ir nuo ekonominių organizacijų bankrotų (koperatyvų, pieninių ir t. t.), todėl jų bijo iš tolo. Tiesą sakant, jų vengia ir lietuviai, palikdami organizacijas „valdininkams, mokytojams ir pareigūnams“.

V. Žutautas darė išvadą, kad „Lenkininkais, palaikančiais lenkiškumą, liko moterys, dvarininkai, šlėktos ir kiti asmenys bei sąmoningi niekšai.“ Jų tikslai: ginti lenkišką kultūrą, kalbą, maldą, giesmę, nepasiduoti „pagoniškai Lietuvai“ ir jos netvarkingų valdininkų įtakai. Šiai agitacijai peno duoda valdininkų ir pareigūnų klaidos, blogas elgesys, nedorovingumas, netvarkingumas, išsišokimai, muštynės, nesugyvenimas su kunigais. Kartais minimi ir nedorovingi mokytojai ar mokytojos, „einančios iš proto dėl meilės“. Į lietuviškas organizacijas lenkuojantieji nesirašo (vengia giminių ir kaimo pašaipos, be to ir organizacijos ne visada turi gerą vardą).

Į šaulių sąjungą vietiniai žiūri kaip į partizanus, kurie iš jų atminties dar neišdilo, nes „neutraliai zoni esant partizanai gyventojams buvo daug žalos padarę“¹⁰. Į šaulių sąjungą daugiausia stoja valdininkai ir pareigūnai. Ūkininkai dažniausiai nori gauti leidimą ginklui, stoja dėl uniformos, šaudymų ir pan. Tačiau „šauliams neprijaučiama“ Onušchio,

¹⁰ 1920 m. lapkričio 28 d. įsteigus neutralią 6–12 km pločio zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių taikūs santykiai neįsivyravo iki pat 1923 m. pavasario. Lenkija zonoje nukreipė agresyviuos veiksmus trimis pagrindinėmis kryptimis – į Suvalkijos pietus, Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio ruožą ir Širvintų–Giedraičių kraštą. Nuo lenkų antpuolių ypač kentėjo vietos gyventojai. Zonos statusą prižiūrėjo Tautų Sąjungos komisija, tad Lietuva negalėjo ten pasiųsti kariuomenės dalinių. Susiorganizavę zonos gyventojai lietuviai, visų pirma šauliai, milicija, buvo per silpni priešintis lenkų ginkluotiems būriams, siekusiems užimti zoną ir skverbtis į Lietuvos gilumą. Kadangi lenkai siuntė civiliais perrengtus savo karius, lietuviai atsakė tuo pačiu – perrengdavo karius civiliais (taip padarė IV pėst. divizija (štabas Alytuje), III pėst. divizija (štabas Kaišiadoryse). Perrengti civiliais kariai ir karininkai, dalyvavę kovose su lenkais, taip pat vadinosi partizanais.

Aukštadvario, Semeliškių, Vievio valsčiuose. Bailesni vietiniai nestoja į šaulius ir dėl to, kad prasidėjus karui jie „pirmon eilėn bus paimti į kautynes“.

Žmonių baimes rodo ir tai, kad 1932 m. žemės ūkio rūmams per apskričių agronomus dalijant nemokamai pagerintas javų sėklas, jie net nesurinkdavo. Mat bijojo, kad paėmus sėklas valdžia juos įrašys į kokią nors draugiją. Po ilgų aiškinimų kitais metais atsirado tiek norinčiųjų, „kad atsikratyti buvo sunku“.

Konstatuota, kad lenkuojantys gyventojai savų pasilinksminimų beveik nerengia, nuobodžiauja, todėl jie gausiai lanko lietuvių renginius, bet tikslas yra ne lietuvių kalbos pasiklausyti, o pasilinksinti, pamergauti. Pramogas rengia mokyklos, šauliai, valdininkai¹¹.

Lenkų laikraščių redakcijos savo prenumeratoriams siunčia ne po vieną, bet po 5 ar 10 egzempliorių, skirtų platinti, be to lenkiškų knygų jie gauna iš dvarų ar „skrajojančių“ knygytų. Mokyklos šio krašto atlievavinimui daug padarė ir daug daugiau dar gali padaryti. Pradžios mokyklų tinklas palei demarkliniją gan tirštas. Dalis jų turi net modernius rūmus. Bet mokytojai į jas skiriami neatsižvelgiant į sąlygas (kad gyventojai nekalba lietuviškai, negerbia nesilaikančiųjų religinių reikalavimų, gyvena vargingai ir nemėgsta mokytojų, kurios „frantina“ brangiais rūbais, ar uliavoja). Į šį regioną (čia blogas susisiekimas su centru, teatrais ir kinoteatrais) mokytojai siūsti kaip į trentį. „Į šį kraštą, kur ruošiamos kultūrinės bangos Vilniaus kraštui užtvinti, reikalinga skirti gambiausius, sveikiausius, linksmiausius, rimčiausius, uoliausius mokytojus. Prie to dar ir tikinčius, ir lankančius bažnyčią“. Čia mokytojai turi būti ir kalbininkai, ir psichologai.

Trakų apskrityje anksčiau veikė liaudies universitetai, bet kai paskaitos nebebuvo apmokamos – jie sunyko. Į paskaitas žmones traukė ne tiek pačios paskaitos, kiek po jų buvę šokiai ir „filmos“. Anksčiau čia dirbantys mokytojai gaudavo ir specialius priedus, dabar jų nėra. Pritraukti lenkuojančius į choras, teatrus ar sportą nepavyksta.

Didelę žalą daro mokytojų ir klebonų nesugyvenimas: „nestokoja intrigų, pataikavimų ir bailumo“. Būna, kad lenkuojantys tėvai atima iš vaikų lietuviškas maldaknyges, sudrasko, sudegina, ar kurie įkalbinėja vaikus neklausyti mokytojų lietuviškų pasakojimų, nesimokyti lietuviškų poterių ar kliudo lankyti mokyklą. Pastebėta, kad šių apylinkių žmonės

¹¹ V. Žutauto 1934 m. sausio 25 d. lydraštis. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 397.

„jokio politinio nusistatymo ir grupavimosi neturi; nereiškia net noro, vie-
nintelė rūšis draugijų – tikybinė. Ir per tą organizaciją tik ir galima veikti.
Skautų, Šaulių sąjungos ir kitų jie nesupranta ir bijo.“

Rašoma, kad mokytojai bendraudami su dvarininkais ir sąmoningais
lenkininkais neturėtų pasiduoti jų lipšnumui, kuris dažnai vartojamas ir
pasireiškia „laba diena, kaip gyvuojat“, o paskui „pšeprašam, gal sutiksime
kalbėti lenkiškai arba rusiškai“. Tokiu atveju mokytojai turėtų nusistatyti
kalbėti tik lietuviškai. Mokytojai neturėtų vesti lenkių arba lenkuojančių,
nes „nei teoretiškai, nei praktiškai jos nepasiduoda lietuvių dvasiai“.

Komendanto išvadose analizuojama, kad kraštui tinkamesni mokyto-
jai vyrai („tinka sunkiam darbui, sportui, [...] beveik apsaugoti nuo „iši-
mylėjimo scenų“), tuo tarpu moteris galima skirti ten, kur mokykloje yra
keli komplektai, kad būtų ir kitų mokytojų („ypatingas reikalas prie mo-
kytojų moterų atsiranda tada, kada rengiami vaidinimai, chorai ir pan.“).

Dėl bažnyčios. Oficialiai kunigai parapijiečių į „geruosius“ ir „bloguo-
sius“ pagal kalbos skirtumą neskirsto, bet daugiau ar mažiau prisideda
prie krašto atlietuvinimo. Minimimi tokie veiklesni kunigai, kaip kun.
N. Švogžlys Kernavėje, kun. S. Rudžionis Beižionyse, kun. Mincevičius
Vievyje, kun. Pupaleigis Gegužinėje, Užuguosčio klebonas ir kiti. Kai
kurie jų dalyvauja ir šaulių, skautų organizacijų veikloje. Išskiriamas ir
kun. Slavynas (Kaišiadorių vidurinės mokyklos kapelionas), kuris „dirba
Valdžios ir Bažnyčios taikos idėjai, tarpininkaudamas ir švelnindamas
santykius vietinių kunigų su valdininkais“.

Tuo tarpu kai kurie senesni kunigai pagal tradiciją yra pripratę prie
lenkų kalbos ir ją laiko tolygia arba netgi kiek iškelia aukščiau. Tokie yra
Aukštadvario klebonas kun. Paškonis, Semeliškių klebonas ir kiti. Nei-
giamai į lietuviybės akcijas žiūri Dusmenų klebonas kun. Smolenskis (len-
kas), Širvintose – kun. Juraitis.

Onušio bažnyčioje pamokslai ir giesmės vyksta tik lietuviškai. Aukš-
tadvario – lietuviškai du šventadienius, lenkiškai – vieną. Semeliškėse –
kas sekmadienį pamokslai sakomi ir lietuviškai, ir lenkiškai. Vievyje ir
Kazokiškyje – pakaitomis lietuviškai ir lenkiškai. Beižonyse – vien lietu-
viškai. Kaišiadoryse – vien lietuviškai¹², bet per metines šventes (Kalė-
das, Velykas) koplyčioje laikomos pamaldos lenkų kalba.

¹² Kaišiadoriečių prisiminimuose teigiama, kad lenkiškos pamaldos Kaišiadoryse nut-
rūko tik 1930 m., minint Vytauto Didžiojo metus. Mat tą dieną, švenčiant Vytauto Di-
džiojo jubiliejų, pagal eilę turėjo būti lenkiškos pamaldos, bet dėl šventės nacionalinio

Anksčiau buvo daug kunigų veiklos, nukreiptos prieš valdžią, vyriausybę, bet dabar jau to beveik nėra. Kunigai labiausiai bijo, kad nebūtų izoliuoti nuo jaunimo (skautų), dėl gandų apie civilinę metrikaciją. Varyti krikščionių demokratų partijos politikos jie neturi tikslo¹³.

Trakų apskrityje lenkuojančių žmonių, patekusių į savivaldybes, nėra. „Jei kur ir buvo bandoma pravesti, tai jie negavo tvirtinimo ir perrinkus tapo pakeisti. Taip bent paviršutiniškai dalykas atrodo. Šio krašto žmonės sugeba sklandžiai veidmainiauti, todėl į gyventojų sielą žvilgterėti sunku“. Patekęs į savivaldybės organus lenkuojantysis rodo valstybinio nusistatymo, nes iš to dalyvavimo mato asmeninės naudos arba turi noro patarnauti lenkuojančių interesams. Čia kaip tik ir reiškiasi gyventojų veidmainiavimas: „Neužsirašęs lietuviu, – sako lenkininkai, – su pagonimimis [lietuviais] nesugyvensi“.

Buvo atvejų, kai žmonės norėdavo pasuose persirašyti lenkais (Kerna-veje – 20, Aukštadvaryje – 2–3, Gegužinėje – 1)¹⁴. Išduodant pasus vietos savivaldybės „stengiasi užrašyti pase taip, su kuo dalis gyventojų nenori susigyventi. Todėl pasitaiko, kad paklaustas, kas esi – lietuvis ar lenkas? – atsako: Pase užrašytas taip ir taip“. Bet ir lietuviu jį pažymint, tam reikia išgauti žmogaus sutikimą.

Apskrities viršininko žinioje esančioms įstaigoms nurodyta, kad „įstaigose būtų palaikomas lietuviškumas ir lietuvių kalba. Kitaip kalbėti su interesantais galima tik tada, kai senukas interesantas lietuvių kalbos tikrai nemoka.“

Komendantas siūlė, kad jei kas tarnauja „valstybinėse įstaigose, o namuose ar viešai kalba lenkiškai, vokiškai ar gudiškai, kenkia krašto lietuvinimo darbui ir juos reikėtų nukelti į grynai susipratusių lietuvių sritis. Į jų vietas reiktų siųsti energingus, sąžiningus, dorovingus, blaivius, patirtus lietuvius.“

Reikėtų instrukuoti pasienio policininkus, nes lenkakalbius jie užgau-lioja, pravardžiuoja ir pašiepia – toks metodas yra kenksmingas. Tinkamai instrukuoti vietos valdininkai ir pareigūnai (policininkai, eigučiai,

patoso lenkiškos pamaldos pakeistos lietuviškomis. Po to pakaitomis laikomų lenkiškų pamaldų tradicija Kaišiadoryse išnyko (istoriko O. Lukoševičiaus past.).

¹³ V. Žutauto 1934 m. sausio 25 d. lydraštis. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 398–402.

¹⁴ Inicijatyva pakeisti pase nurodytą tautybę iš lietuvio į lenko buvo kilusi 1927 m. pradžioje, kai naujoji A. Voldemaro vadovaujama Lietuvos vyriausybė iš mokinių tėvų, išlaikant lenkiškas mokyklas, pareikalavo įrodymų, kad jie yra lenkai. Toks judėjimas pastebėtas, pavyzdžiui, Žaslių valsčiuje.

paštininkai, savivaldybių tarnautojai, šauliai ir kiti) galėtų aiškinti gyventojams lietuviškumą iš vietovardžių, pavardžių, kalbos žargono, bet jokia būdu ne persekidami ir pravardžiuodami.

Sąlygos šaulių veiklai nėra lengvos, nes kraštas vargingas, krašto gyventojai nesusipratę, o kai kur priešingai nusistatę lietuviškumui, organizacijoms ir draugijoms, „tas neduoda galimybės kaimo jaunimą įtraukti į būrius“. Todėl žymi dalis šaulių susideda ne iš kaimo žmonių. Be to, šauliai neturi kur susirinkti, neturi savo namų, kur galėtų daryti skaityklas, bibliotekas, rengti vaidinimus, rinkti chorą, rengti susirinkimus. Belieka šaudymo pratybos. Lenkuojantys savo vaikams apie šaulius sako: „Į šaulius rašosi tie, kas nori laisvai šaudinėti“. Reikia suprasti – savavaliauti, be tikslo ir be kontrolės šaudyti.

Greta Šaulių sąjungos yra Lietuvių tautininkų sąjunga, „Jaunalietuvių“, Vilniui vaduoti sąjunga, tikiybines organizacijos (jose daugiau dalyvauja moterys), bet jos atletuvinimo darbui nedaug tedaro. „Privačių asmenų šiame darbe veikimo nėra, nes tų asmenų mažai čia yra, jie darbe neiškilo“¹⁵.

Lenkiško elemento reakcijos būdai ir lizdai menki – Trakų apskrityje nėra nei valdiškų, nei visuomeninių lenkiškų mokyklų. Lenkinimo dvasia palaikoma iš dvarų (darbininkams dalijami laikraščiai, knygos ir t. t.). Yra iš Kauno lenkų knygynų atsigabenančiųjų Varšuvos leidimo knygelių ir organizuojančiųjų „skrajojančius knygynėlius“. Labiausiai tarp gyventojų paplitęs laikraštis – „Chata Rodzinna“, kurį gauna netgi jo neprenumeruojantieji. Siunčiama daugiau egzempliorių ir po to jie eina per rankas. Lietuviams irgi reikėtų daryti knygynėlius. Tačiau iškart pakišti patriotinės knygos negalima, „pradžioje reikia jį pripratinti prie lietuvių kalbos, neįtralėmis, grožio literatūros, pasakų rinkiniu ir pan. knygomis ir tik matant prisirišimą – duoti patriotinių knygų“.

Lenkai bando veikti ir per smulkaus kredito draugijas. Pavyzdžiui, pernai jie bandė „okupuoti Aukštadvario smulkaus kredito dr-ją“. Mat Lietuvos bankai duoda pinigus draugijoms už 9–9,5 proc., tuomet pačios draugijos skolina ūkininkams už 12 proc. Tuo tarpu Kauno lenkų bankas Aukštadvario draugijai pasiūlė paskolą už 7 proc. (nors Kaune lenkų smulkaus kredito bankas pats skolina už 10–12 proc.), bet su sąlyga, kad

¹⁵ V. Žutauto 1934 m. sausio 25 d. lydraštis. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 404–405.

grąžins pinigų Lietuvos bankams. Tačiau to neleido įvykti Lietuvos banko Trakų skyriaus direktorius. Įdomu, kad lenkai skolina pinigų terminui iki „pan Pilsudski pšyjdze“¹⁶.

Anketos išvadose komendantas rekomendavo¹⁷ siųsti į šias sritis lietuviškos kronikos filmus, parodyti krašto gyvenimą, ūkio pažangą, krašto vadovybę ir t. t. Negailėti pafrontės gyventojams pasakų rinkinių, maldaknygių.

Pageidautina gerinti susisiekimą, nes, pavyzdžiui, norint iš Onuškio pristatyti bekonus iki Vievio ar Kaišiadorių geležinkelio stoties, reikia važiuoti 50 kilometrų. Reikia geležinkelio arba plento. Reikia remti perkant iš jų ūkininkų produkciją, šiaudus, akmenis. Dabar bekonai priimami tik Kaišiadoryse pirmadieniais ir penktadieniais. Reikėtų kažkurią dieną priimti ir Vievyje.

Siūloma paraginti vasarotojus vykti poilsiauti į pafrontę, lankytis čia su ekskursijomis. Aukštesnieji valdininkai turėtų lankytis provincijos miesteliuose, dalyvauti iškilmėse, nes yra tokių vietų, kur „nuo 1918 m. vasario 16 d. sako, nieko, apart nuovados viršininko, nėra matę“. Nelietuvius valdininkus reikėtų iš pafrontės iškelti. Nedorovingus valdininkus, mokytojus ir pareigūnus reikėtų įspėti ir sudrausti, atletuvinimo darbą dirbti švelniau, aiškinimu, o ne niekinimu. Įspėti be reikalo nevertoti lenkų ir gudų kalbos. Daug nepatikimų asmenų yra tarp eigulių, nors ta tarvyba turi strateginę reikšmę¹⁸.

Siūloma spaudoje ar kitaip pagerbti „gerai nusiteikusius kunigus“, leisti laisviau veikti kunigams pradžios mokyklose. Lankantis provincijoje valdininkams aplankyti klebonus, nes jie tai laiko garbe ir yra pripratę nuo senų laikų. Vengimas pasimatyti su jais traktuojamas kaip nepasitikėjimas. Valdininkai turėtų dalyvauti pamaldose dažniau, negu per valstybines šventes¹⁹.

Komendantas V. Žutautas pabrėžė, kad gyventojų atletuvinimui daug įtakos turi kariuomenė, bet po jos grįžę vyrai patenka į tą pačią aplinką ir vėl grįžta prie senų papročių. Be to, kariuomenėje viršilos ir puskarininkiai lenkuojančius kartais pašiepia, persekioja, todėl tokių istorijų prisik-

¹⁶ „Kol ateis ponas Pilsudskis“. Ten pat, l. 406.

¹⁷ Ten pat, l. 408.

¹⁸ Ten pat, l. 410–413.

¹⁹ Ten pat, l. 414.

lausę paskui ir kiti bijo eiti į kariuomenę. „Jokiu būdu neturėtų būti gyventojai pravardžiuojami „lenkais“, „gudais“ – bet nuolat kartojama, apgailiestaujama, kad jie pamiršo savo tėvų kalbą. Žymi dalis šio krašto gyventojų, tiesa, nemoka lietuvių kalbos, bet jie ir lenkiškai kalbėdami nuširdžiai pasisako esą lietuviai, kad jie gyvena Lietuvoje. Baigusius tarnauti kariuomenėje reikia ruošti „kovoti už lietuvybę grįžus į namus“, kiekvieną išmokyti po keliasdešimt dainų, žaidimų, kad grįžę į namus galėtų kitiems imponuoti, įnešti gyvumo pramogoms²⁰.

Trakų apskrities karo komendantui plk. ltn. Vladui Žutautui 1934 m. sausio 29 d. už atsiųstą tyrimą raštu padėkojo kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkas plk. J. Lanskoronskis: „Tamstos patiekta medžiaga yra rimtai ir planingai sudorota ir turi didelės vertės studijoms ir praktiškoms išvadoms daryti“²¹.

Surinktą medžiagą V. Žutautas 1934 m. sausio 25 d. taip pat nusiuntė ir I-os bei II-os pėstininkų divizijų vadams, taip pat Prezidentūrai, už tai V. Žutautui padėjo prezidento adjutantas mjr. Tadas Šakmanas.

Alytaus ir Seinų (Lazdijų) apskrityse surinkti duomenys

Šiose apskrityse lenkiškai kalbančiųjų buvo žymiai mažiau, tad ir atsakymai lakoniški. Seinų (centras Lazdijuose) apskrities viršininkas 1933 m. gruodžio 15 d. pranešime Alytaus apskrities komendantui rašė, kad krašto lietuvinimui kliūčių nėra, nuo pasienio 10 km spinduliu pradines mokyklas išlaiko valstybė. Seinų apskrities Lazdijų, Rudaminos, Būdviučio, Punsko ir Šventežerio valsčiuose žymaus lenkuojančių procento nėra, Kučiūnų, Veisiejų ir Leipalingio valsčiuose lenkuojančių yra ne daugiau vieno procento, tik Kapčiamiečio valsčiuje apie 12 proc. Šiame valsčiuje daugiausia lenkų gyveno Kuodžių kaime (iš 19 šeimų 19), Varviškių k. (iš 43 šeimų 43), Šventojansko k. (iš 12 šeimų 12) ir Bugiedos k. (iš 24 šeimų 24 lenkų), kituose kaimuose po vieną ar keletą lenkiškai kalbančių šeimų.²² Materialinė padėtis varginga; bloga, smėlėta žemė, gyventojai

²⁰ Ten pat, l. 389–399.

²¹ Generalinio štabo plk. J. Lanskoronskio 1934 m. sausio 29 d. raštas Trakų apskrities komendantui. Ten pat, l. 388.

²² Seinų apskrities viršininko 1933 m. gruodžio 15 d. slapto raštas Alytaus apskrities komendantui. LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 68, 68 ap.

uždarbiauja miškuose, verčiasi grybų ir uogų pardavinėjimu, kontra-
banda. Už sienos [Lenkijoje] padėtis dar blogesnė. Siūlyta neskirti visuo-
meniniame gyvenime lenkuojančių nuo lietuvių. Lenkiški pamokslai sa-
komi Kapčiamiesčio bažnyčioje 1–2 kartus per mėnesį, kelis kartus per
metus Varviškės koplyčioje ant demarkacinės linijos, Visuose valsčiuose
ir jų savivaldybėse vyrauja lietuviai, lenkiškų mokyklų apskrityje nėra,
gyventojai prenumeruoja „Dzień Kowieński“ ir „Chata Rodzina“²³. Seinų
apskrityje suskaičiuota vos 19 antivalstybiškai nusiteikusių lenkų ir pridėtas jų sąrašas²⁴ (tačiau kuo konkrečiai pasireiškė minimas lenkų anti-
valstybiškumas dokumente nepaaiškinta). Kitame sąraše, pavadinimu
„Sąrašas Seinų apskrities gyventojų, užsiimančių lenkiška propaganda ir
priešvalstybiniai nusistačiusių“, išvardyta 41 pavardė, nurodant asmenų
gyvenamąją vietą. Dauguma jų gyveno lenkiškai kalbančiuose kaimuose.

Remiantis iš apskričių viršininkų, mokyklų inspektorių, policijos nuo-
vadų viršininkų ir kitų patikimų asmenų gautais duomenimis, padėtį Aly-
taus ir Seinų apskrityse apibendrina Alytaus apskrities viršininkas pulk.
lt. Bronius Basiulis (3 pav.) 1933 m. gruodžio 19 d. šešių puslapių ma-
šinraščio slaptame pranešime Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo
valdybos II skyriaus viršininkui²⁵.

Plk. lt. B. Basiulio²⁶ nuomone, laikas, duotas paruošti atsakymus, per
trumpas, reikalingas detalesnis tyrimas, juolab kad žiemos metu lanky-
masis pasienyje sukeltų nereikalingo nerimo, kalbų, „spėliojimų, o kai

²³ Ten pat, l. 69.

²⁴ Sąrašas, ten pat, l. 70.

²⁵ Plk. lt. B. Basiulio 1933 m. gruodžio 19 d. slaptas raštas Generalinio štabo valdybos
II skyriaus viršininkui, mašinraščio kopija, su parašu. LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 76–
78 ap.

²⁶ B. Basiulis (g. 1895 m. Kalesninkų km Lydos apskrityje – 1986 m. Long Bičas,
Kalifornija). Tėvai turėjo didelį ūkį. B. Basiulis baigė gimnaziją Vilniuje, karo mokyklą
Tiflise, jam suteiktas leitenanto laipsnis. Pirmojo pasaulinio karo metu dalyvavo mūšiuose
prieš Vokietijos armiją, pateko į nelaisvę. Iš nelaisvės grįžęs stojo į Lietuvos kariuomenę,
1918 m. buvo paskirtas į I pėst. pulką, dalyvavo kovose prieš bolševikus, bermontininkus
ir lenkus. Už pasižymėjimą mūšiuose apdovanotas Vyčio Kryžiumi, L. D. Kunigaikščio
Gedimino ordinu, Lietuvos Nepriklausomybės medaliu, Latvijos respublikos Šaulių kry-
žiumi. 1923 m. baigė aukštuosius karininkų kursus. Pulk. lt. B. Basiulis 1926 m. perkelt-
tas į Ukmergę, 1929 m. į Uteną, perkeltas karo komendantu į Alytų, paskirtas vietos šaulių
rinktinės vadu. Alytuje sukūrė šeimą su gailėstingąja seserim Petrutė Luckaite, susilaukė
sūnų Gedimino ir Algirdo. SSRS 1940 m. okupavus Lietuvą, Basiulis iš komendanto pa-
reigų atleistas. 1944 m. vasarą SSRS reokupavus Lietuvą, Basiuliai pasitraukė į Vokietiją,

3 pav. Plk. lt. Bronius Basiulis.

Šaltinis: autoriaus archyvas.

kur pasieny ir nerimą“. Šiuo metu valsčiai neturi detalių duomenų apie lenkiškai kalbančius gyventojus. Materialinė padėtis geresnė Lietuvoje, negu Vilniuje, nes čia yra daugiau pieninių, mažesni mokesčiai, gyventojai nemažai bendrauja su anoje pusėje gyvenančiais, vyksta kontrabanda (iš Lietuvos nešama druska ir sacharinas, iš Lenkijos atnešama manufaktūra). B. Basiulis pažymėjo, kad po tarnybos Lietuvos kariuomenėje jaunimas grįžta namo jau lietuviškos dvasios (apie 70 proc.), mėgsta dainuoti lietuviškas dainas, lanko lietuvių vakarėlius, gegužines, o tarnyba kariuomenėje apskritai patenkinti. B. Basiulis siūlė naujokams gerai išaiškinti, kad tarp tautybės ir tikybos yra skirtumas, nes lenkai jiems įkalė, jog tarp lietuvio ir lenko nėra skirtumo, nes abu yra vienos tikybos ir senovėje gyveno kartu vienoje valstybėje, todėl nėra reikalo skirtis ir dabar. Naujokų nereikia išskirti iš lietuvių, nepriminti, kad jie yra lenkai, jų nepajuokti, kad nemoka lietuviškai kalbėti, nes išjuokti kareiviai grįš į namus palikę dar didesniais visko kas lietuviška priešais. Mobilizacijos

po 4 metų emigravo į JAV. Dalyvavo lietuviškoje veikloje. Pagal: Kazys Karuža, A. A. *Pulk. lt. Bronius Basiulis/Draugas* (Chicago), ketvirtadienis, 1986 08 24.

metu į lenkiškai kalbančius kareivius žiūrėti atsargiai, ypač į tuos, kurie gyvena prie administracinės linijos²⁷.

B. Basiulis rašė, kad mokytojai geri, nusistatę tautiškai, bet ne visi moka prieiti prie lenkų arba neskiria jiems reikiamo dėmesio. Mokytojais pasienio srityje turi dirbti vyrai. Dvasininkai lietuvinimo darbą dirba mažai, visi laikosi vyskupų nurodymų, kad jie yra A. Smetonos režimo opozicijoje. Apskričių savivaldybėse visur daugiausia lietuviai. Tačiau apskrities viršininkai, policijos vadai ir pasienio apsaugos viršininkai jokio praktiško lietuvinimo darbo dirbti nėra įpareigoti ir patys jokių instrukcijų tuo reikalu nėra išleidę²⁸.

Šaulių sąjungoje reikia laikytis atsargumo, priimant lenkuojančius, nors nedaug lenkų į ją stoja. Kitos visuomeninės organizacijos lietuvinimo darbo nedirba. Ten, kur stovėjo Lietuvos kariuomenė, lenkuojantis elementas labai greitai lietuvej²⁹. Komendantas pabrėžė, kad Alytaus apskrityje tėra viena lenkų mokykla Beniūnuose Nedzingės valsčiuje, išlaikoma „Pochodnia“, kuri pati yra silpna ir narių turi mažai³⁰. Visuose kaimuose jaunimas jau kalba lietuviškai. Apskrityje gaunama apie 320 egzempliorių lenkiškų laikraščių „Chata Rodzinna“ ir 50 egzempliorių „Dziennik Kowienski“³¹.

Prie B. Basiulio pranešimo pridėtas antivalstybiškai nusiteikusių Alytaus ir Seinų apskrities sąrašas (Alytaus apskrityje 25, Seinų – 31 asmuo, įskaitant „Pochodnios“ vadovus)³², sąrašas lenkuojančių kaimų (50 kaimų)³³ ir Seinų apskrityje Lenkijai šnipinėjančių 35 gyventojų sąrašas³⁴.

²⁷ Plk. lt. B. Basiulio 1933 m. gruodžio 19 d. slaptas raštas Generalinio štabo valdybos II skyriaus viršininkui, mašinraščio kopija, su parašu. LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 76 ap.

²⁸ Ten pat, LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 77.

²⁹ Ten pat, l. 78.

³⁰ „Pochodnia“ („Deglas“), Lietuvos lenkų švietimo ir kultūros draugija, veikusi 1924–1940 m. Centras buvo Kaune, skyriai – vietovėse, kur buvo daugiau lenkų tautybės gyventojų. Draugijai priklausė apie 200 narių. Draugija steigė ir išlaikė mokyklas, bibliotekas (1935 m. veikė centrinė biblioteka ir 115 skyrių), leido laikraščius, vadovavo kitoms Lietuvoje veikiančioms lenkų organizacijoms. 1926 m. kovo mėn. turėjo 24, 1926 m. birželio mėn. – 70, 1927 m. – 27, 1928 m. – 30, 1939 m. – 34 mokyklas dėstomąja lenkų kalba. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, valdžiai uždarius daug draugijos mokyklų, ėmė steigti slaptas lenkų mokyklas (manoma, kad 1935 m. jų buvo 40).

³¹ Plk. lt. B. Basiulio 1933 m. gruodžio 19 d. slaptas raštas Generalinio štabo valdybos II skyriaus viršininkui, mašinraščio kopija, su parašu. LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 78 ap.

³² Ten pat, l. 80–80 ap.

³³ Ten pat, l. 79–79 ap.

³⁴ Ten pat, l. 84–84 ap.

Taip pat sudarytas Alytaus apskrityje gyvenančių lenkų ir lenkuojančių asmenų, kurie prisideda prie lenkiškos propagandos ir priešvalstybinio nusistatymo ugdymo, sąrašas – iš viso 277 pavardės ir gyvenamųjų vietų nuorodos³⁵.

Alytaus policijos nuovados viršininkas pateikė sąrašą net 417 asmenų, kurie savo vidaus pasuose buvo užsirašę Lenkijos tautybę³⁶, Alytaus valsčiuje tokių buvo 14 asmenų³⁷. Taip pat sudarytas asmenų, kurie pasuose rašosi lietuviais, bet namuose vartoja lenkų kalbą, sąrašas – tokių Alytuje suregistruota 6 asmenys³⁸. Mieste ir apylinkėse užregistruoti 63 organizacijos „Pochodnia“ nariai³⁹. Daugų valsčiuje lenkais užsirašė 48, suskaičiuota 50 lenkuojančių, tai 1,21 proc. valsčiaus gyventojų (pateiktas jų vardų sąrašas).⁴⁰ Simno valsčiuje asmenų, kurie prisideda prie lenkiškos propagandos ir yra antivalstybiškai nusistatę, suskaičiuota 33 asmenys, yra jų vardų sąrašas⁴¹. Mirosłavo valsčiaus nuovados viršininkas savo pranešime surašė 11 asmenų, gaunančių lenkišką spaudą – „Chata Rodzina“, ir vieną, prenumeravusį „Dzvon sventečny“⁴². Jiezne lenkišką spaudą gaudavo 16 gyventojų, lenkuojančių prisiskaičiuota 26 asmenys⁴³. Nedzingėje buvo 7 spaudos gavėjai, lenkiškai kalbėjo 80 (150 iš 900 šeimų), Beniūnų kaime veikė lenkiška pradžios mokykla, nuovados ribose 10 žmonių pažymėti kaip nusistatę antivalstybiškai⁴⁴. Butrimonių valsčiuje 12 kaimų ir 20 vienkiemių kalbama lenkiškai, bendras lenkuojančių skaičius galėjo siekti 1300 žmonių⁴⁵. Merkinės valsčiuje pasuose lenkais užsirašę apie 50–60 asmenų, lenkuojančių buvo 600 iš 9342 gyventojų⁴⁶.

³⁵ Ten pat, l. 95–97 ap.

³⁶ Sąrašas. LCVA, f. 399, ap. 1, b. 65, l. 348–349.

³⁷ Ten pat, l. 349 ap.

³⁸ Ten pat, l. 349 ap.

³⁹ Ten pat, l. 349 ap. 350.

⁴⁰ Daugų policijos nuovados viršininko 1933 m. gruodžio 14 d. pranešimas Alytaus apskrities viršininkui. Ten pat, l. 351–351 ap.

⁴¹ Simno policijos nuovados viršininko M. Delininkaičio 1933 m. gruodžio 14 d. raportas Alytaus apskr. viršininkui. Ten pat, l. 358–358 ap.

⁴² Ten pat, l. 359.

⁴³ Prenumeratorių ir lenkuojančių sąrašai. Ten pat, l. 363, 364.

⁴⁴ Nedzingės policijos nuovados viršininko 1933 12 14 d. raportas Alytaus apskrities viršininkui. Ten pat, l. 369.

⁴⁵ Ten pat, l. 370.

⁴⁶ Ten pat, l. 372

4 pav. Plk. Vladas Braziulevičius.

Šaltinis: O. Lukoševičiaus asmeninis archyvas.

Kituose valsčiuose tokių asmenų buvo mažai, be to, iš dokumentų neišku, kodėl tokie gyventojai apibūdinami kaip nusistatę antivalstybiškai. Atrodo, kad užteko užsirašyti lenkais, ar būti lenkuojančiais, kas greičiausiai reiškę, jog namuose jie kalba lenkiškai. Apskrities valsčiai, kurie buvo neadministracinės linijos zonoje, lenkiška kultūrine veikla nepasižymėjo.

Kaune daugiau rūpintasi kova su nelegaliomis lenkiškomis mokyklomis – pasienio su Lenkija apskričių karo komendantai 1934 m. sausio 12 d. gavo KAM karo stovio reikalams referento pareigas einančio plk. Vlado Braziulevičiaus (Braziulio) (4 pav.) raštą⁴⁷, kuriame nurodoma,

⁴⁷ V. Braziulevičius (nuo 1939 m. *Braziulis*) (1895–1972 JAV), karinis veikėjas, pulkininkas. 1915 m. mobilizuotas į Rusijos imperijos kariuomenę, baigė Vladimiro karo mokyklą. Nuo 1919 m. spalio mėn. tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Nuo 1920 m. Kauno miesto ir Kauno apskrities karo komendanto padėjėjas, 1922–1926 m. komendantas.

kad lenkai gauna subsidijų nelegalių mokyklų plėtrai visoje Lietuvoje, kuriose mokoma iš draudžiamų Lietuvoje vadovėlių, todėl Krašto apsaugos ministras įsakė bausti lenkų nelegalių mokyklų mokytojus, skirti jiems didesnes pinigines baudas, bausti ir namų savininkus, kurie suteikia patalpas mokykloms. Karo komendantai privalėjo palaikyti glaudžius kontaktus su saugumo apygardų viršininkais, kurie jau gavo atitinkamus nurodymus⁴⁸.

Išvados

Atsakymai į kariuomenės vadovybės klausimą dėl gyventojų palei administracinę liniją lituanizavimo pasienio apskrityse patvirtina, kad dėl įtemptų Lenkijos ir Lietuvos dvišalių santykių tautinės mažumos buvo savotiškais įkaitais abiejose šalyse. Pirmas toks tyrimas Kaišiadorių, Alytaus ir Lazdijų apskrityse (kitų apskričių medžiaga dar nesurasta) taip pat atskleidė nelengvas socialines krašto gyventojų, daugiausia smulkių valstiečių, materialines sąlygas. Dėl šios priežasties kaimuose spaudos buvo užsisakoma mažai. Akivaizdu, kad netgi autoritarinio režimo sąlygomis atletuvinimo (taip ją suprantant) veikla, siekusi integruoti gyventojus ir išmokyti lietuvių kalbos (lituanizuoti), nebuvo **koordinuojama** (aut. pabr.) tarp Lietuvos karinių, vidaus ir pasienio policijos, švietimo sistemos įstaigų, visuomeninių organizacijų, nebuvo parengta jokių instrukcijų, todėl kiekviena įstaiga ar visuomeninė organizacija veikė individualiai. Neretai ten, kur siekta greito lietuvinimo rezultato, lietuvybė platinama nevykusiai (pastebėtos policininkų (tame tarpe pasienio policijos) ir šaulių patyčios iš lenkakalbių jaunuolių kariuomenėje). Nepaisant tokio žalingo elgesio apraiškų, gyventojų tautinė ir pilietinė savimonė keitėsi Lietuvos pilietiškumo naudai, vis daugiau vaikų mokėjo lietuviškai.

Respondentai pažymėjo, kad nors lenkuojančių namuose ir toliau kalbama lenkiškai – net kariuomenėje išmokę lietuvių kalbą jaunuoliai grįžę

1920–1926 m. dažnai pirmininkaudavo karo lauko teismams. Nuo 1926 m. Karo mokyklos lektorius, nuo 1928 m. ruginių – karo padėties referentas. Nuo 1929 m. – ypatingųjų reikalų karininkas prie krašto apsaugos ministro. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, SSRS okupavus Lietuvą, 1940 m. birželio 25 d. paleistas į atsargą, 1940 m. liepos 21 d. suimtas. Per 1941 m. birželio 23 d. sukilimą išlaisvintas. 1949 m. atvyko į JAV.

⁴⁸ Plk. V. Braziulevičiaus 1934 m. sausio 12 d. raštas. LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 87.

į namus ir toliau kalba lenkiškai. Tačiau, nors į lietuvių organizacijas neįjungia, jie laiko save Lietuvos gyventojais. Kaišiadoryse ir kituose Kaišiadorių (Trakų) apskrities miesteliuose vis daugiau gyventojų viešai kalba lietuviškai. Daugelis lenkiškai kalbančių gyventojų save vadina lietuviais, nebesidairo į Lenkijos pusę, kurioje ekonominė padėtis prastesnė ir tai buvo labai svarbus veiksnys gyventojams.

Apibendrinanti išvada – Lietuvos administracija siekė lituanizuoti lenkiškai kalbančius gyventojus ir išvengti tautinių problemų pasienyje. Tyrimu nustatyta, kad pasienio apskrityse lenkų veikla niekuo negrasino trijų apskričių vidaus politinei situacijai, tuo labiau valstybei, o priešvalstybine veikla valdininkai daugiausia laikė kultūrinę lenkų veiklą. Kelia nuostabą, kad Antano Smetonos autoritarinio režimo sąlygomis 1934 m. pradžioje valstybinės ir visuomeninės institucijos, garsiai ir daug kalbėjusios apie lenkakalbių gyventojų atlietuvėjimą, lietuvišką Lietuvą, raginusios visus piliečius viešumoje vartoti lietuvių kalbą, nesukūrė tokią veiklą koordinavusios institucijos, bendro vadovavimo, veikė paskirai tik dėka atskirų tarnybų atstovų entuziazmo ir savo užnugario reikalais besirūpinančių karinių struktūrų.

Remiantis karinės vadovybės užsakytu gyventojų tyrimu galima daryti išvadą, kad lenkiškai kalbėti nebuvo drausta, dėl kalbos vartojimo žmonės nepersekiojami – šiuo požiūriu A. Smetonos režimas nevadintinas kraštutiniu nacionalistiniu. Tačiau lenkų kultūrinė veikla apskritai vertinta kaip tam tikro neloyalumo Lietuvos valdžiai apraiška, dėl to kovota su slaptomis lenkiškomis mokyklomis, steigta daug pradinių lietuviškų mokyklų, lenkiškai kalbančius kaimų gyventojus pradėta intensyviau aprūpinti lietuviška spauda, vaikus – maldaknygėmis lietuvių kalba. Nesant koordinavimo institucijos tuo rūpinosi kariuomenė, karo komendantūra ir šaulių sąjungos bibliotekos bei mokyklos.

Apklaustieji kunigai, mokytojai, policijos pareigūnai, apskričių viršininkai ir karo komendantai 1933–1934 m. pažymėjo, kad miesteliuose vis daugiau gyventojų kalba lietuviškai, kad tarnavę Lietuvos kariuomenėje lenkakalbiai išmoksta lietuvių kalbą, kad ja laisvai kalba vaikai. Neįžvelgus vietos lenkų opozicijos ar lenkiškos kultūrinės veiklos pavojaus Lietuvos valstybei (būta ir radikalių siūlymų, bet jie atmesti) karo komendantai siūlė neertzinti kalbančiųjų lenkiškai, nepriekaištauti, neįžeidinėti ir nežeminti tų, kurie nemokėjo lietuvių kalbos, pabrėžė ekonominio gerbūvio kėlimo svarbą lenkakalbių gyventojų pilietinėms nuotaikoms, jokių represinių priemonių prieš lenkus nenumatyta vykdyti.

Bibliografija

Šaltiniai

- 1933–1934 m. lenkų kalbų (lenkuojančių) piliečių lojalumo ir lietuviavimo tyrimo Trakų (Kaišiadorių) apskrityje medžiaga, saugoma Trakų apskrities karo komendanto fonde. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 500, ap. 1, b. 406, l. 1–500.
- Alytaus karo komendantūros dokumentai, klausimynas, komendanto išsiuntinėtą Alytaus ir Seinų apskrities viršininkams, mokyklų inspektoriams, karo komendantų atsakymas Lietuvos kariuomenės Vyriausiajam štabui. LCVA, f. 745, ap. 4, b. 110, l. 56–98.
- Alytaus apskrities viršininko dokumentai, policijos nuovadų viršininkų atsakymai į klausimyną. LCVA, f. 399, ap. 1, b. 65, l. 346–377.

Literatūra

- Buchowski Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje* / iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, 603 p.
- Buchowski Krzysztof, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok, 1999.
- Eidintas Alfonsas, *From Common to a National State(s) and the Lithuanian-Polish Dispute*, „Independence. Warsaw East European Review”, Editors Pawel Kowal and John S. Micgiel (*Studium Europy Wschodniej-Uniwersytet Warszawski*), Volume IX/ 2019, p. 39–52.
- Eidintas Alfonsas, Lopata Raimundas. *Valstybės atkūrimo istorijos*, Vilnius: MELC, 2020, p. 335–352, 422–456.
- Eidintas Alfonsas, Lukoševičius Olijardas, *Lietuvos kariuomenės vadovybės 1933 m. pab. – 1934 m. per. inicijuotas lenkiškai kalbančių Trakų (Kaišiadorių) apskrities gyventojų tyrimas*, „Karo archyvas“, t. XXXV, 2019, p. 228–307.
- Ivanovas Bernaras, *Tautiškojo beieškant Antano Smetonos Lietuvoje. Tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus Aureus, 2005, 344 p.
- Jackiewicz Mieczysław, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olsztyn, 1997.
- Jokubauskas Vytautas, „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis, Klaipėda: KU leidykla, 2014, 587 p.
- Kaubrys Saulius, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis*, Vilnius: Viešoji įstaiga „Statistikos tyrimai“, 2000, 290 p.
- Laurinavičius Česlovas, *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas: „Naujas lankas“, 1997, p. 249–250.
- Lukoševičius Olijardas, *Trakų (Kaišiadorių) apskritis 1918–1940 m.: tarp valdžios ir savivaldos*, Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2019, 748 p.
- Mačiulis Dangiras, Staliūnas Darius, *Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius: LII leidykla, 2015, 324 p.
- Wielhorski Władysław, *Byt ludności polskiej w państwie litewskim. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*, Wilno 1925.

1 PRIEDAS

„Mūsų su lenkais pasienio tyrimo reikalu“⁴⁹

Mūsų pasienio su lenkais ištautėjimas sudaro nenaudingą valstybei reiškinį ir juo reikia susirūpinti. Tas reiškinys ištikus pavojui gali priešininkui padėti:

1. Per lenkuojančius agentus komplektuoti; palengvina priešui ir mums apsunkina žinių rinkimo darbus.
2. Apsunkina bendrai sienos apsaugos darbą.
3. Priešui įsiveržus į mūsų teritoriją, tokie išgamos gali persimesti priešo pusėn ir darys žalą mūsų kraštui.

Tenka susirūpinti ir atversti paklydėlius. Prie to valdžios einama. Bet kad gydyti, reikalinga žinoti ligos priežastis, simptomus ir pasirinkti tinkamiausias iš eilės priemones.

Taigi reikalinga turėti medžiagos, rimtos, patikrintos ir paremtos faktais-pavyzdžiais.

Šis darbas išpildomas tokiu būdu:

- a) galima tiksliau apibūdinti tikrą padėtį;
- b) įvertinti dabartinę lietuviškumo akciją;
- c) paduoti duomenų kitoms tinkamoms priemonėms;
- d) apibūdinti lenkiškojo elemento reakcijas (priešingumo) priemones lietuviškumui;
- e) kokiom priemonėm veikia lenkinimo „apaštalai“;
- f) kas patraukia nutautėjusius į lenkiškumo vagą (kokie nors pažadai, baimė, dovanos, paskolos, pašalpos...)?

I. Dėl tikros padėties

- a) Labai svarbu turėti žinių valsčiais (jei galima tai valsčiais ir kaimais) skaitlinėmis nurodant.
 - 1) Kiek yra oficialiai lenkais užsirašiusių,
 - 2) Kiek lenkuoja ir nemoka lietuviškai. Apibūdinti kai kurius miestelius ir kaimus lietuvybės atžvilgiu,
- b) Vietos gyventojų santykiai su ana puse administracijos: propaganda (agitacija), kontrabanda, sienos perėjimo motyvai ir t. t.

⁴⁹ Anketos tekstas / CVA. F. 500. Ap. 1. B. 406, l. 267–269.

- c) Išaiškinti medžiaginę būklę: kas geriau ar blogiau pas mus ir pas lenkus.
- d) Kurių galima rasti mums tinkamų ekonomiškų motyvų naudingai propagandai ir kitokiai akcijai (įvairūs mokesčiai, gyventojų presijos, kelių taisymas, nuostolių mokėjimas, rekvizicijos ir t. t.).

Lietuviškumo akcijos įvertinimas

I. Per kariuomenę:

- a) Ar lenkuojantis elementas grįžta iš kariuomenės pakankamai sulie-tuvintas.
- b) Ar toks buvęs karys nepasiduoda vėl senai namų dvasiai ir nutau-tėjusių įtakai.
- c) Kiek tokie buvę kariai yra valstybiškai nusistatę.
- d) Ar užtektinai jie bus rangūs paskelbus mobilizaciją.
- e) Kiek iš lenkuojančių šeimų kilę kariai patys varo ar padeda varyti lietuvinimo darbą (kūrimas lietuviškų organizacijų, elgesys lietu-v. sueigose, gegužynėse, vakaruškose, ar noriai dainuoja lietuviškas dainas ir t. t.).
- f) Į ką auklėjant kariuomenės dalyse lenkuojančius jaunuolius tektų kreipti ypatingo dėmesio. Kurių jiems pamokymų ar nurodymų duoti lietuviškumo darbui dirbti grįžus iš kariuomenės.

II. Per valdžios įstaigas

- a) Savivaldybės organai:
Kiek renkamųjų į savivaldybę organų patenka lietuvių, lenkų ir kitų; kur vyrauja lietuviškas ir kur lenkiškas elementas. Kokių yra nesusipratimų. Kiek išrinktas lenkiškas elementas yra valstybinio nusistatymo ir t. t.
- b) Pasis tvarkantieji organai:
Kaip gyventojai registruojami pasus ir liudijimus išduodant ar gy-ventojus surašant; kaip praktiškai sprendžiama tautybės klausimas; ar vadovaujama vieni gyventojų pareiškimais ar vartojamas kuris nors spaudimas ar kaip kitaip...
Ar tokie atsitikimai tinka ar netinka bent formaliai kraštui lietu-vinti. Kokį vaidmenį bendrai tokie organai gali vaidinti krašto lie-tuvinimo darbe, kas darytina, kad jie galėtų praktiškai tokį darbą dirbti.

c) Ar administracijos organai įpareigoti ar ne kurį nors praktišką lietuvinimo darbą dirbti, kurį ir kaip; kokios yra gaunamos ir duodamos tuo reikalu instrukcijos, nurodymai ir t. t. Kokių pageidavimų galima statyti administracijos organams (apskr. viršininkui, policijos vadui, pasienio apsaugos viršininkui ir pan.).

a) Per įvairias viešas organizacijas

b) Šaulių sąjungą:

Kokios bendrai pasieny šaulių sąjungai veikti sąlygos; kiek tas darbas praktiškai išplėstas (kur kokie skyriai yra, kiek narių turi, kas darbui vadovauja; ar įstoja į sąjungą ir kiek lenkuojančių, kaip jie priimami, koks tikslas jų įstojimo, kaip jie laikosi ir t. t.

Kokių priemonių kraštui atlietuvininti imasi šaulių sąjungos skyriai pasienio srity.

c) Ar yra kurios nors kitos tinkamos lietuvinimo darbui organizacijos ir kokios.

III. Įvairūs kiti šaltiniai

Veikimas privačių vietoje gyvenamų asmenų, visuomenės veikėjų, gydytojų, advokatų, teisėjų, mok. inspektorių, notarų, Ž. Ū. Rūmų atstovų, agronomų ir kariuomenės.

IV. Valstybės savivald. ir stambių organizacijų prisidėjimas

Kuo, kurie šie organai galėtų būti naudingi; konkrečių priemonių reikėtų imtis (privilegijos, presijos ir kokios būtent).

V. Lenkiškojo elemento reakcijos lizdai:

1. Ar yra, ir kiek lenkiškų mokyklų: valdžios ar visuomenės lėšomis išlaikomų; kaip tos mokyklos komplektuojamos; ar yra tam tikslui organizuotų lenkų propaganda; kurios organizacijos ar asmens tą propagandą veda; kaip į ją reaguoja vietos gyventojai.

2. Kitos lenkiškumui palaikyti priemonės:

Spauda: kokie lenkiški laikraščiai ir iš kur gaunami ar siunčiami, išrašomi kolektyviai ar individualiai, kiek. Kokios lenkiškos knygų labiausiai skaitomos. Kokia bendrai pasieny prolenkiška elemento akcija. Kurios organizacijos ypač pasižymi lenkiška propaganda; kokias vartoja priemones.

Kokie motyvai vyrauja tokioje propagandoje, kurie prieštarauja valstybingumo sąvokai.

Per mokyklas

- a) Ar mokytojai tautiškai susipratę, ar prisideda prie lietuvinimo darbo ir kaip / ar vadovauja kaimo jaunimui, organizuodami pasilinksminimus, gegužines, spektaklius, paskaitėles / ar per vaikus veikia tėvus, ar lanko šeimas, ar jiems aiškina lietuviškumą ir t. t. Ar užtektinai mokytojai autoritetingi žmonių akyse.
- b) Kokia bendrai yra tvarka mokytojams į tą kraštą skirti ir kokių tuo reikalu būtų pageidavimų.
- c) Mokytojų sudėtis: kiek vyrų ir kiek moterų. Kurie geriau tinka, kurie arčiau prie gyventojų moka priėti ir vietinių žmonių simpatijas patraukia. Kokio amžiaus mokytojai labiau tiktų dirbti šiame krašte / jauni ar pagyvenę.
- d) Nurodyti konkrečius pavyzdžius, kuriuose valsčiuose ir kuriuose mokyklose kurie būtent mokytojai pasižymi savo uolumu ir veiklumu kalbamajame darbe; kokiu jie tą atlieka būdu ir kokiomis priemonėmis. Kokių pageidavimų mokyklų reikalu reiškia ar galėtų reikšti vietos gyventojai, mokyklų administracija / mokytojai inspektoriai / valdžios organai; kas bendrai šioje srityje pasiekta ir kas darytina lietuviybės akcijai per mokyklas stiprinti.

Per bažnyčią

- a) kiek dvasininkams yra palankios ir nepalankios sąlygos prie bendro darbo prisidėti: kur ir kokiuose valsčiuose bei parapijose yra vien tik lenkiškos pamaldos, lietuviškos ir maišytos. Kokia tvarka pamaldos / pamokslai, bažnytinės giesmės, chorai, keičiasi lietuviška ir lenkiška kalbos; kas antrą šventę, kas 3-čią ar po du pamokslus... ir t. t.
- b) ar dvasininkai reiškia iniciatyvos, įvesdami lietuviškas pamaldas ar kitaip per bažnyčią tautišką susipratimą ugdo. Kur, kokie dvasininkai tokiu darbu pasižymi ir kur tokio darbo stinga. Kokios priežastys yra teigiamo ir neigiamo darbo.
- c) kiek dvasininkai reiškia aktingumo krašto lietuvinimui santykiuose su gyventojais už bažnyčios ribų ir kokia jų yra įtaka. Kokių pageidavimų bendrai šiuo reikalu reiktų kelti.

- d) kokiū jie tą atlieka būdu ir kokiomis priemonėmis. Kokių pageidavimų mokyklų reikalu reiškia ar galėtų reikšti vietos gyventojai, mokyklų administracija / mokytojai inspektoriai / valdžios organai; kas bendrai šioje srityje pasiekta ir kas darytina lietuviybės akcijai per mokyklas stiprinti.

Polish Speaking Residents' Confidential Investigation in Trakai, Alytus and Seinai Districts (1933–1934)

Summary

As a result of the tightening of Lithuanian–German relations and the beginning of the redeployment of military units from the border with Poland towards the border with Germany, Lithuania's military command ordered a covert examination of the loyalty and lithuanization of residents speaking in Polish. Colonel J. Lanskoronskis, commander of the Second (Information) Department of the General Staff, on November 2, 1933, sent letters to military commandants working in districts near the Polish border. He attached questionnaires with questions regarding to the Polish-speaking citizens' attitudes, their level of Lithuanian consciousness, and progress in knowledge of Lithuanian language, in addition to the military's role in promoting lithuanization, and to log any anti-state individuals on separate lists.

At the end of 1933, colonel-lieutenant V. Žutautas the commander of Trakai (Kaišiadorys) military district sent a stream of questions to well-known district officers, teachers, clergymen, and postmen, asking for answers to the questions that were raised. The respondents, he chose selectively, were only Lithuanians. Alytus and Seinai (Lazdijai) district's military commandant did the same, selecting the answers of mostly police station chiefs, security and school inspectors, and county heads.

Answers showed that under the conditions of the authoritarian regime of President A. Smetona, the aspiration to teach all inhabitants the Lithuanian language (lithuanization) was not **coordinated** between the Lithuanian military, domestic and border police, educational system institutions, or public organizations. Because no instructions were drawn up, each institution or public organization worked individually. The national and social identity of the population evolved in favor of Lithuanian citizenship, and more and more children knew Lithuanian.

Respondents noted that although Polonized households continue to speak Polish, even after learning Lithuanian in the army, young people continue to speak Polish when they return home. Still, they considered themselves Lithuanian residents, spoke Lithuanian in public, and called themselves Lithuanians. The Lithuanian army units stationed at the border had a significant influence on lithuanization.

The study collected many facts about the situation and assessed the moods of the Poles. It was alleged that in the border counties, Polish activity did not threaten the internal political situation. Speaking Polish was not banned, so people were not persecuted. In that sense, the A. Smetona regime cannot be considered as extremely nationalistic. However, there was an active fight against secret Polish schools, many primary Lithuanian schools

were established, Polish-speaking villagers were provided with more Lithuanian press, and children were given prayer books in Lithuanian. This was conducted by the army, the military commandants, and the libraries and schools, as well as the paramilitary Rifleman's Union.

In conclusions, the military commandants suggested not to aggravate the Polish population, and not to rebuke or insult citizens who did not know Lithuanian. They emphasized the importance of economic well-being for the Polish-speaking population.

Keywords: Trakai (Kaišiadorys), Alytus and Seinai (Lazdijai) counties, Polish national minority, Lithuanian army investigation, lithuanization of Polish-speaking residents, administrative line, Polish schools in Lithuania

Slaptas lenkiškai kalbančių gyventojų tyrimas 1933–1934 m. Trakų, Alytaus ir Seinų apskrityse

Santrauka

Paaštrėjus Lietuvos ir Vokietijos santykiams, pradėjus iš Lenkijos pasienio link Vokietijos sienos perdislokuoti karinius dalinius, lenkiškai kalbančių gyventojų lituanizacijos ir lojalumo slaptą tyrimą užsakė Lietuvos karinė vadovybė. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo II-ojo (informacijos) skyriaus viršininkas pulk. J. Lanskoronskis 1933 m. lapkričio 2 d. išsiuntė anketas su Lenkija besiribojančių pasienio apskričių karo komendantams. Prie laiškų pridėjo klausimyną „Lenkų pasienio tyrimo reikalu“, prašydamas surinkti kuo daugiau medžiagos apie lenkiškai kalbančių gyventojų nuotaikas, lietuviybės platinimą, lietuvių kalbos mokėjimą, įvertinti kariuomenės vaidmenį lietuviybės ugdymo darbe, o antivalstybiškai nusistačiusius asmenis įtraukti į atskirus sąrašus.

Trakų (Kaišiadorių) apskrities karo komendantas plk. lt. V. Žutautas 1933 m. pabaigoje išsiuntinėjo anketą žinioms apskrities pareigūnams, mokytojams, kunigams, pašto viršininkams, prašydamas atsakyti į iškeltus klausimus. Respondentus jis pasirinko savo nuožiūra, selektyviai ir tik lietuvius. Tą patį padaręs Alytaus ir Seinų apskričių karo komendantas rėmėsi daugiausia policijos nuovadų viršininkų, saugumo, mokyklų inspektoriaus ir apskričių viršininkų atsakymais.

Iš atsakymų matyti, kad A. Smetonos autoritarinio režimo sąlygomis siekiai visus gyventojus išmokyti lietuvių kalbos (lituanizuoti) nebuvo **koordinuojami** (aut. pabr.) tarp Lietuvos karinių, vidaus ir pasienio policijos, švietimo sistemos įstaigų, visuomeninių organizacijų, nebuvo parengta jokių instrukcijų, todėl kiekviena įstaiga ar visuomeninė organizacija tai darė individualiai. Gyventojų tautinė ir pilietinė savimonė keitėsi Lietuvos pilietiškumo naudai, vis daugiau vaikų mokėjo lietuviškai.

Respondentai pažymėjo, kad nors lenkuojančių namuose ir toliau kalbama lenkiškai, net išmokę kariuomenėje lietuvių kalbą jaunuoliai grįžę į namus ir toliau kalba lenkiškai, bet laiko save Lietuvos gyventojais, viešai kalba lietuviškai, save vadina lietuviais. Lietuvos kariuomenės daliniai, dislokuoti pasienyje, darė didelę įtaką lietuvinimui.

Tyrimu sukaupta daug faktų apie lenkų situaciją ir nuotaikas, nustatyta, kad pasienio apskrityse lenkų veikla niekuo negrasino trijų apskričių vidaus politinei situacijai, tuo labiau valstybei, lenkiškai kalbėti drausta nebuvo, dėl to žmonės nepersekioji – šiuo požiūriu A. Smetonos režimas nevadintinas kraštutiniu nacionalistiniu. Tačiau aktyviai kovota

su slaptomis lenkiškėmis mokyklomis, steigta daug pradinių lietuviškų mokyklų, lenkiškai kalbančius kaimų gyventojus pradėta intensyviau aprūpinti lietuviška spauda, vaikus – maldaknygėmis lietuvių kalba. Tuo rūpinosi kariuomenė, karo komendantūra, šaulių sąjungos bibliotekos ir mokyklos.

Karo komendantai siūlė neerzinti kalbančiųjų lenkiškai, nepriekaištauti, neįžeidinėti piliečių, kurie nemokėjo lietuvių kalbos, pabrėžė ekonominio gerbūvio kėlimo svarbą lenkų kalbių gyventojų pilietinėms nuotaikoms.

Raktažodžiai: Trakų (Kaišiadorių), Alytaus ir Seinų (Lazdijų) apskritys, lenkų tautinė mažuma, Lietuvos kariuomenės tyrimas, lenkų kalbių pasienio gyventojų lietuvinimas, administracinė linija, lenkų mokyklos Lietuvoje

Poufne zbieranie informacji w latach 1933–1934 o mieszkańcach okręgów trockiego, olickiego i sejneńskiego mówiących po polsku

Streszczenie

W związku z zaostrzeniem stosunków litewsko-niemieckich i dyslokacją jednostek wojskowych z granicy z Polską w kierunku granicy z Niemcami dowództwo wojskowe Litwy zamówiło tajne badanie dotyczące lituanizacji i lojalności ludności polskojęzycznej. Pułkownik J. Lanskoronskis, dowódca Drugiego (informacyjnego) Wydziału Sztabu Generalnego, drugiego listopada 1933 r. wysłał listy do komendantów okręgów, graniczących z Polską. Do listów dołączył ankietę „W sprawie badania pogranicza z Polską” z prośbą o zebranie jak najwięcej materiałów na temat nastrojów ludności polskojęzycznej, szerzenia lituanizacji, znajomości języka litewskiego, oceny roli wojska w krzewieniu litewkości, oraz o stworzenie osobnej listy osób o poglądach antypaństwowych.

Komendant wojskowy okręgu trockiego (koszedarskiego) płk. lt. V. Žitautas w końcu 1933 roku wysłał ankiety do znajomych urzędników okręgu, nauczycieli, duchownych, kierowników poczty, prosząc o odpowiedzi na pytania ankiet. Adresatów wybrał według swego uznania, selektywnie i wyjątkowo Litwinów. Komendant wojskowy okręgów olickiego i sejneńskiego, postępując w podobny sposób, przeważnie opierał się na odpowiedziach dowódców komend policji, urzędu bezpieczeństwa, inspektorów szkolnych oraz kierowników okręgów.

Odpowiedzi wykazały, że w warunkach autorytarnych rządów A. Smetony dążenia do nauczania języka litewskiego (lituanizacji) wszystkich mieszkańców nie były **koordynowane** (wyróż. – autor) pomiędzy instytucjami wojska litewskiego, policji wewnętrznej oraz służb granicznych, instytucjami oświaty, organizacjami społecznymi; nie były przygotowane żadne instrukcje, więc każda instytucja lub organizacja społeczna postępowała indywidualnie. Świadomość narodowa oraz obywatelska mieszkańców rozwijała się w kierunku litewkości, coraz więcej dzieci mówiło po litewsku.

Respondenci zaznaczyli, że chociaż osoby skłaniające się ku polskości w domu mówią po polsku, języka polskiego w kontaktach rodzinnych używa też młodzież, która w wojsku nauczyła się języka litewskiego, jednak wszyscy uważają się za mieszkańców Litwy, publicznie używają języka litewskiego oraz nazywają siebie Litwinami. Znaczn

wkład w lituanizację mieszkańców miały litewskie jednostki wojskowe rozlokowane na pograniczu.

W wyniku badania zebrano wiele faktów o sytuacji Polaków oraz ich nastrojach, a także ustalono, że działania Polaków w okręgach przygranicznych nie zagrażają wewnętrznej sytuacji politycznej w tych okręgach, jak też nie zagrażają państwu. Używanie języka polskiego nie było zabronione i w związku z tym ludzie nie byli prześladowani – w tym sensie rządy A. Smetony nie nazywano skrajnie nacjonalistycznymi. Aktywnie jednak zwalczano tajne polskie szkolnictwo, zakładano wiele litewskich szkół początkowych, mówiącym po polsku mieszkańcom intensywniej dostarczano litewską prasę, dzieciom – modlitewniki w języku litewskim. Tym zajmowały się wojsko, komendantura wojskowa, biblioteki Związku Szaulisów oraz szkoły.

Komendanci wojskowi proponowali nie drażnić mieszkańców mówiących po polsku, nie robić im z tego powodu zarzutów i nie obrażać obywateli, którzy nie znają języka litewskiego, podkreślali znaczenie wzrostu dobrobytu na nastroje obywatelskie ludności polskojęzycznej.

Słowa kluczowe: okręgi trocki (koszedarski), olicki i sejneński (łódzieski), mniejszość polska, badanie Wojska Litewskiego, lituanizacja mieszkańców pogranicza, linia administracyjna, polskie szkoły na Litwie